

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЙ

«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI, MADANIYATI»

MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirnova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

YALPI YIG'ILISH MA'RUZALARI

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/CUBI4335

**AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK DİLLƏRİNDƏ HİDRONİMİK VAHİDLƏRİN
MÜQAYISƏLİ-LİŊQVİSTİK TƏHLİLİ****Hüseynova Mahirə Nağı qızı***Filologiya elmləri doktoru, professor**ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru*<https://orcid.org/0000-0001-8956-6892>huseynova.mahira@yandex.ru

Xülasə. Hidronimik leksik vahidlər Azərbaycan və özbək türkcələrində xüsusi bir qrup təşkil edir və bu termin səciyyəli sözlər öz əlamətlərinə görə əksər məqamlarda oxşarlıqları ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan və Özbəkistan onomologiyasında epizodik fikirləri çıxmaq şərtilə, termin səciyyəli su obyektlərinin adlarının düzəldilməsində iştirak edən bu tipdən olan leksik vahidlərin qarşılışdırılaraq sistemli və hərtərəfli tədqiq edilməsi demək olur ki, diqqətdən kənarda qalmışdır. Halbuki, hər iki qohum dil qədim və zəngin hidronimik leksikaya malikdir və təbii su obyektlərinin adlarını bildirən sözlər tarixən ən uzaq keçmişdə formalaşmışdır. Təbii su obyektlərinin adlarını bildirən sözlərin (dəniz, çay, göl, nohur və s.) yaranma tarixi çox qədim olsa da, süni su obyektlərinin adlarını bildirən sözlərin (kanal, arx, dəryaça və s.) yaranma dövrü bir qədər cavandır. Azərbaycan və Özbəkistan onomologiyasında termin səciyyəli hidronimik vahidlər daha çox şəxs, tayfa, nəsil, tirə, soy adlarına artırılaraq rəngarəng qrupdan olan xüsusi adların, yəni hidronimlərin, toponimlərin, oykonimlərin yaranmasında aktiv rol oynamışdır ki, məqalədə bu məsələlərdən danışılır.

Açar sözlər: təbii su obyektlərinin adlarının düzəlməsində hidronimik terminlər, hifronimik leksika, türk və alınma mənşəli hidronimik sözlər, süni su obyektləri.

Annotatsiya. Hidronimik leksik birliklər Azərbaycan və özbək türkiy dillərində alohida qrup təşkil etdi və bu atamaga xos so'zlar o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra ko'p hollarda o'xshashligi bilan diqqatni tortadi. Azərbaycan və özbək onomologiyasında epizodik g'oyalarnı hisobga olmaganda, atamaga xos suv ob'yektləri nomlarını shakllantirishda ishtirok etuvchi bu tipdagi leksik birliklarnı tizimli va har tomonlama o'rganish e'tibordan chetda qolganligini aytish mumkin. Biroq, ikkala qarindosh til ham qadimiy va boy gidronimik leksikaga ega va tabiiy suv havzalarining nomlarını bildiruvchi so'zlar tarixan eng uzoq o'tmishda shakllangan. Tabiiy suv havzalari (dengiz, daryo, ko'l, hovuz va boshqalar) nomlarını bildiruvchi so'zlarning yasalish tarixi juda qadimiy bo'lsa-da, sun'iy suv havzalari (kanal, arx, daryocha va boshqalar) nomlarını bildiruvchi so'zlarning yasalish davri birmuncha yoshroqdir. Azərbaycan və özbək onomologiyasında shaxs, qabila, urug', oila nomlariga atama-maxsus gidromik birliklar qo'shilib, turli turkumdagi o'ziga xos nomlar, ya'ni gidronim, toponim, oykonimlarning yasalishida faol rol o'ynaganligi haqida maqolada so'z boradi.

Kalit so'zlar: tabiiy suv havzalari nomlarını hosil qilishda gidronimik atamalar, gidronimik leksika, türkiy va o'zlashgan gidronimik so'zlar, sun'iy suv havzalari.

Abstract. Hydronymic lexical units form a distinct group in both Azerbaijani and Uzbek Turkic languages, and these term-based expressions often attract attention due to their structural and semantic similarities. With the exception of occasional studies, the systematic and comprehensive comparison of such lexical units involved in the formation of names of water bodies in Azerbaijani and Uzbek onomastics has largely remained unaddressed. However, both related languages possess an ancient and rich hydronymic lexicon, and many of the terms denoting natural water bodies originated in the distant past. While the origin of

words referring to natural water bodies (such as sea, river, lake, pond, etc.) dates back to ancient times, terms used for artificial water bodies (such as canal, irrigation ditch, reservoir, etc.) are of comparatively more recent origin. In Azerbaijani and Uzbek onomastics, hydronymic units of terminological character frequently combine with personal, tribal, lineage, or clan names and play an active role in the formation of diverse types of proper names, including hydronyms, toponyms, and oikonyms. This article discusses these aspects in detail.

Keywords: hydronymic terms in the formation of natural water body names, hydronymic lexicon, Turkic and borrowed hydronymic words, artificial water bodies.

Dünyada su obyektlərinə verilən ümumi adı “hidronim” alınma sözü ilə də ifadəsini tapır və “hidronimika” - onomastikanın hidronimlərin yaranma qanunauyğunluqlarından, dil tərkibindən transkripsiyasından, fonetik, morfoloji və sintaktik quruluşundan bəhs edən bir bölməsidir (1, 529). Dünyada elə bir ölkə, vilayət, mahal, rayon, kənd, şəhər tapmaq çətindir ki, o, təbii və süni su ehtiyatlarına malik olmasın, çünki su həyat, dirilik, yaşam mənbəyidir, sözsüz ki, onsuz həyat yoxdur. Ən qədim dövrlərdən insanlar su obyektlərinə müxtəlif adlar vermiş, zaman keçdikdə həmin sözlər həmin obyektəşf edən şəxsin, tayfanın, nəsilin adı ilə işarələnmişdir. Təbii əlamət və xüsusiyyətlərinə görə də adlandırılan su obyektləri dünyada az deyildir və bunların hamısının düzəlməsində termin səciyyəli sözlər də xüsusi önəm daşmışdır ki, bunların aşağıdakı kimi müqayisəli dil təhlilinə cəlb edə bilərik:

Okean: Dünyada ən böyük su obyektlərinin adını bildirən hidronimlərə artırılan termin səciyyəli leksik vahiddir. Məs: Şimal Buzlu okean, Hind okeanı, Sakit okean, Atlantik okeanı. Özbəkistan və Azərbaycan coğrafiyasında okean yoxdur, lakin beynəlmiləl termin kimi hər iki dildə paralel şəkildə çıxış edir (2, 199). Kalka yolu ilə yaranmış bu okean adları bütün dil xəritəsində olduğu kimi, özbək dilində də vardır və həmin hidronimlər özbəkcənin fonetik transkripsiyasına uyğun şəkildə işlənir.

Dəniz: Azərbaycan dilində adı “n” hərfi ilə yazılan bu hidronimik vahid özbəkcədə “ng” şəklində sözün orta hissəsində özünü göstərir (2, 63). “Dəniz” sözü əsasında yaranmış düzəltmə və mürəkkəb sözlər (dənizçi-dengizçi; dənizçilik-dengizçilik; dənizotu-dengizoti) hər iki dildə qarşılıqlı şəkildə çıxış edir (2, 63). Qədim lüğətdə “sağır nun” samiti ilə işlənən “təngiz” sözünə cümlə tərkiblərində rast gəlirik:

“Axar közüm uz təngiz,

Təğrə yüzə kuş açar”.

Gözüm dəniztək axar,

Ətrafda quşlar uçar (Gözüm dəniztək axar, göz yaşlarımın ətrafında quşlar uçuşar) (3, 62).

Türk, qaraqalpaq, kabardibalkar, qaqauz dillərində adı “n” sonoru ilə işlənən “dəniz” sözü “sağır nun”la başqırd dilində (dingiz), qaraqalpaq dilinin şivələrində “tengiz”, Orxon yazılarında “tiniz” fonetikasi ilə çıxış edir. Çağdaş çuvaş dilində “tiniz” sözü adı “n” samiti ilə işlənir (4, 195-196). “Dəniz” və

“dərya” sözləri eyni kökə (dər) malik hidronimik vahidlər olub, “dərin su” anlamını bildirir.

Dərya: Bu hidronimik vahid özbək dilində “dengiz” sözü ilə ifadəsini tapır (2, 63). “Dərya” və “dərə” sözləri ilə də eyni əsaslıdır, yəni “dər” söz kökü əsasında yaranmışdır, “Dərə” türk sözünün “dərya” sözü ilə bu dildən farscaya keçmişdir. Söz sənətkarı şahmar Əkbərzadənin bir şeir örnəyində də lirik “mən”in dərdinin dəryalardan dərin olmasını işarə etmişdir:

Dərin-dərin dəryalardan dərd dərin,
Bükə bilrə dizlərimi dərs sərin (5, 31).

Azərbaycan və Özbəkistan ərazilərində suvarma məqsədilə yaradılmış bir neçə süni dəryalar mövcuddur.

Çöl: Özbək dilində bu hidronimik vahid “ko'l” şəklindədir (2, 91). Kaşğari “Divan”ında “köl” şəklində işlənən bu hidronimik vahidin mənası “göl, hovuz, su yığıntısı” kimi göztərilmişdir (6, 325):

“Kölünq suvın düzərdir,
Sığır, boka münqrəzür”
Gölün suyu doldu,
Sığız, buğa böyrüşür (3, 114).

“Divan”da “köl” sözünün “dəniz” mənası da vardır. Kaşğari qeyd edir ki, “*köl*” sözündən alınaraq “*dəniz köpüyünə də “köl köpüğü” deyilir, ancaq “təngiz körpüğü” deyilmir*” (7, 141). “Köl” sözü şumercədə “hovuz” mənasında olmuş, həmin mənaya əski türkcədə, Kaşğaridə və qırğız dilində də rast gəlik (4, 223). Çağdaş yakut dilində “kol” sözü ardıcıl “öü” dodaqlanan saitlər şəklində işlənir, qazax, qırğız, noqay, qaraqaplaq, uyğur, qaqauz, tatar, qumuq, tuva dillərində “kol//köl//xöl” fonetik variantlarında çıxış edir və “dəniz” mənasını bildirir (4, 223). Azərbaycan ərazisində mövcud olan Xəzər dənizinə də bəzi elmi mənbələrdə “göl” deyirlər. M.Kaşğaridə “gülmən” kəliməsi, “durğun su” anlamında izah olunub (6, 324). Deməli “göl” sözü də bu mənədadır. Azərbaycan dilində “göl” sözü “axmaz” hidronimik vahidi ilə də ifadəsini tapır və bu, onu işarələyir ki, onun suyu da göl kimi durğun vəziyyətdə olur. A.Qurbanov göstərir ki, Azərbaycanda çoxlu axmaz, nohur və s.su obyektləri vardır ki, bunların spesifik adları mövcuddur. Məsələn: Qaraağac axmazı, Qaragüney axmazı, Qovuqlu axmazı, Əlisultanlı axmazı, Əlcələr axmazı, nabad axmazı, Osmanlı axmazı, Cahan axmazı və s. (1, 388). Azərbaycan dilində “axmaz” sözünə sinonim variant olaraq “nohur” hidronimik vahidindən istifadə edilir və özbəkcədə ona paralel olaraq “ko'lmak” sözü işlədilir (1, 122). “Nohur” sözü Qərbi Azərbaycanın Çəmbərək şivəsində “gölməçə” mənasını bildirir (8, 289).

Çay: Hidronimik vahidlərdən biri də “çay” sözüdür və linqvistik göstəricinin özbək türkcəsində qarşılığı 2 formada “dorgu” və “soy” kimidir (1, 53). Azərbaycan və özbək dillərinin fonetik müstəvisində “çay” və “soy” sözündəki səs əvəzlənmələri qanunauyğun samit və sait keçidlərindəndir. “çay” və “soy” sözü xalis türk mənşəlidir və “su” anlayışı ilə bağlı olaraq yaranmışdır. “Çay” sözü “çu” qədim söz yuvası əsasında yaranmış və “çu” yuva sözü əsasında yaranmış leksik vahidlərə “ça+mır”, “ça+ylaq”, “ça+yır”, “ça+lı” sözlərini misal

göstərmək olar. İki və üç komponentli Azərbaycan və özbək hidronimlərində “çay” sözü xüsusi olaraq çıxış edir.

Arx: Bu qədim türk hidronimik vahidi özbək dilində “orx” şəklində çıxış edir (1, 22). B.Əhmədov belə zənn edir ki, “arx” sözü əvvəllər “ayrıq” kimi olub, “ayırmaq” feilindən əmələ gəlib. “Arx”, “böyük çaydan ayrılmış yol” deməkdir. Arxdan ayrılan daha kiçik yol isə “qac” adlanır. Belə güman edirəm ki, sonuncu kəlmə (dialektlərdə bu söz “qaj” kimi işlədilir) “qazmaq” feili zəmnində yaranıb. Çay və arx öz məcrasını təbii yolla yaradır (su özünə yol açır), “qac” isə süni yolla (qazmaq vasitəsilə) əmələ gətirilir. “İrmaq” sözü də “arx” kəlməsi ilə eyni kökə malikdir (9, 23). Bizim fikrimizcə, “arx” sözünün əsasında qədim “ir, ır, er” sözləri dayanır, qədim lüğətlərdə “İrtiz”, “İla” çay adları da bu yolla yaranmışdır (6, 728).

Bulaq: Özbək türkcəsində bu hidronimik vahid “a-o” əvəzlənməsi ilə “buluq” kimi işlənir (1, 41). “Uyğur dilində “bulaq”, qazax dilində “bilik”, altay dilində “Bulaq” fonetikasi ilə çıxış edən bu söz Azərbaycan, kırım-tatar, qumuq, qaraqalpaq, türk dillərində hidronimik termin kimi 2 mənada işlənir: “bulaq” mənasında: 1)şumer, Azərbaycan türkcəsi, türk, qumuq, qazax, noqay, qaraqalpaq, özbək, uyğur, tuva dilləri; 2) “çəşmə” mənasında şumer, Azərbaycan türkcəsi, türk, qumuq, qazax, noqay, özbək, uyğur dilləri; 3) “fəvvarə” mənasında: əski türk, müasir türk; 4) “kiçik çay” mənasında tuva dili; 5) “arx, kanal” mənasında əski türkcədə; 6) “nohur” mənasında çağdaş türkcədə; 7) “dağ vadisi” mənasında: tuva dilində (4, 122-123). İkinci mənə “çəşmə” sözü farscadır və bu dildə 3 mənada çıxış edir: 1) bulaq, yerdən qaynayıb çıxan su; 2) bəbək, göz yaşı; 3) dairə, çəşməyi-xurşid, günəşin dairəsi; çəşməyi-həyatı - dirilik bulağı, həyat bulağı (10, 244). Üçüncü (fəvvarə), beşinci mənalar (kanal) başqa dillərdən alınmalardan hesab edilir.

Kəhriz: Özbək dilində bu hidronim vahid “koriz” şəklindədir (1, 122). Qafqaz dağlarının ətəklərində süni yolla qazılmış saysız-hesabsız kəhrizlər vardır ki, bunların çoxu Azərbaycanın payına düşür. Kəhrizlərin türk xalqlarında qazılma tarixi yeni eradan çox-çox sonrakı dövrlərə təsadüf edir, çünki onlar əl üsulu ilə yaradılan su qaynaqlarından hesab olunur. A.Qurbanov qoğru olaraq qeyd edir ki, “insan fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq yaranmış su obyektlərinin (kəhriz, quyu, arx, kanal) yalnız yaşayış məntəqələri yarandıqdan sonra meydana gəlmişdir” (1, 384). “kəhriz farscadan özbək və Azərbaycan dillərinə daxil olmuş, mənası “qayadan çıxan su” deməkdir.

Bataqlıq: Azərbaycan dilində kök (bat)+aq(şəkilçi)+lıq (şəkilçi) modelləri əsasında yaranmış bu hidronimik vahidin özbəkcədə qarşılığı “batqoqlıq” sözüdür və bu da həmin modelə əsaslanır (1, 34). Orxon-yenisey abidələrində, uyğur dilində “put”, altay dilində “pat”, əski türkcədə “but”, çuvaş dilində “put” fonetikasi ilə işlənən söz türk, qaqauz, qumuq, qaraqalpaq, qırğız, noqay, başqırd dillərində “but” şəklindədir (4, 146). Bataqlıq sözü bütün türk dillərində “suda, palçıqda, lildə aşağı getmək, dərinliyə, yerə girmək” mənasındadır.

Su obyektləri yalnız coğrafi əhəmiyyət daşıyır, eyni zamanda mədəniyyətlər və insanlar üçün dərin simvolik mənaya malikdir. Hidronimlər,

həm də bir xalqın həyat tərzini, keçmişini və mədəni irsini əks etdirən dəyərlərdir. Su obyektlərinin adları, onların hansı məqsədlə istifadə edildiyini, hansı coğrafi şəraitdə yerləşdiyini və hansı etnik qrupların bu ərazilərlə bağlı əlaqələrini açıqlayır. Bu mənada, hidronimlər, təkcə təbiət obyektləri deyil, həm də sosial və tarixi irsin bir parçasıdır.

Azərbaycan və özbək dillərindəki hidronimik leksikanın müqayisəli təhlili, bu dillərdəki su obyektlərinin adlarının yalnız fonetik və morfoloji xüsusiyyətlərini deyil, həm də bu terminlərin istifadəsinin fərqli mədəniyyətlərdəki əksini nümayiş etdirir. Bu təhlil, həmçinin, dilin inkişafı və müasir dilçilik təcrübələrində müqayisəli metodların əhəmiyyətini vurğulayır. Tədqiqatın nəticələri, xüsusilə, hidronimlərin tərcüməsində diqqət yetirilməli olan mədəni kontekstin önəmini göstərir. Müxtəlif dillər arasında paralel olaraq işlənən bu terminlərin düzgün tərcüməsi, onların əsl mənasını qorumaq üçün vacibdir və bu proses həm dilşünaslıq, həm də mədəniyyətlərarası əlaqələr sahəsində mühüm rol oynayır.

Azərbaycan və özbək dillərindəki hidronimik leksikanın təhlili göstərir ki, hər iki dilin fonetik və semantik xüsusiyyətləri onların tarixi və mədəni əlaqələrini açıq şəkildə nümayiş etdirir. Su obyektlərinə verilən adların müxtəlif variantları, bu dillərin müxtəlif dövrlərdəki inkişafını və qarşılıqlı təsirini əks etdirir. Məsələn, təbii su obyektlərinin adları ilə yanaşı, süni su obyektlərinə verilən adlar da hər iki dilin sosial və iqtisadi həyatına, xüsusən də suvarma və digər su ehtiyatlarından istifadə məsələlərinə olan münasibətini əks etdirir. Bu cür adların yaranması, həm də cəmiyyətin öz ehtiyaclarına uyğun yeni terminlər formalaşdırmaqla yanaşı, mədəniyyətin və təbii mühitin dəyişikliklərini də özündə əks etdirir.

Hidronimik terminlərin təhlilinə əsaslanaraq, müxtəlif su obyektlərinin adlarının fonetik və semantik tərkibindəki dəyişikliklər, həmçinin bu terminlərin coğrafi, mədəni və sosial aspektlərə necə təsir etdiyi barədə daha ətraflı məlumat əldə etmək mümkündür. Bu təhlil, yalnız dilin öz strukturunu başa düşməyə imkan vermir, eyni zamanda xalqın təbii mühitlə əlaqəsini, onun inkişafını və adaptasiya proseslərini izah edir. Beləliklə, hidronimik leksikanın öyrənilməsi, dilçilik və mədəniyyətlərarası əlaqələr baxımından vacib bir sahə olaraq, müxtəlif dillərin təbii və mədəni şəraitə necə cavab verdiyini anlamamızda mühüm bir yer tutur.

Azərbaycan və özbək dillərindəki hidronimik terminlərin müqayisəli təhlili, bu dillərin özünəməxsus xüsusiyyətlərini, həmçinin tarixi və mədəni əlaqələrini ortaya qoyur. Bu təhlil, yalnız dilin fonetik və morfoloji strukturlarını deyil, həm də dilin istifadə edildiyi coğrafi, mədəni və sosial mühitləri əks etdirir. Su obyektlərinin adları, onların istifadəsi, mənası və əhəmiyyəti cəmiyyətin həyat tərzini, iqtisadi fəaliyyətini və mədəni irsini yansıtır. Təbii su obyektlərinə verilən adlar, insanların ətraf mühitə olan münasibətini və su ehtiyatlarından istifadəyə olan ehtiyacı da ortaya qoyur. Süni su obyektlərinin adları isə, xüsusilə suvarma və digər su ehtiyatları ilə bağlı texnoloji inkişafı göstərir.

Azərbaycan və Özbək dillərində hidronimlərin formalaşması fonetik, morfoloji və semantik baxımdan həm ortaq, həm də fərqli cəhətlərə malikdir. Hər iki dilin ümumtürk kökünə əsaslanması nəticəsində “çay”, “göl”, “arx”, “daryo”, “soy” kimi terminlərdə fonetik oxşarlıqlar müşahidə olunur. Bu terminlərdə səslərin ahəngi və morfem quruluşu türk dillərinin fonoloji xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə qorunub saxlanılmışdır.

Morfoloji baxımdan Azərbaycan dilində “-çay”, “-göl”, “-su” kimi söz sonluqları hidronimlərin tərkibində geniş istifadə olunur. Özbək dilində isə buna uyğun olaraq “-daryo”, “-ariq”, “-soy” kimi komponentlər yer alır. Hər iki dildə hidronimlər təkcə fiziki-coğrafi xüsusiyyətləri deyil, eyni zamanda tarixi şəxsiyyətlər, mifik obrazlar və etnik-mədəni izləri də əks etdirir. Bu xüsusiyyətlər hidronimlərin leksik-semantik inkişafında mühüm rol oynayır.

Semantik analiz göstərir ki, bu adlar əsasən su obyektlərinin rəngi, dərinliyi, istiqaməti və ya yerləşdiyi bölgəyə dair məlumat verir. Məsələn, “Göyçay” (Azərbaycan) və “Qoradaryo” (Özbəkistan) hidronimləri bir tərəfdən coğrafi reallığı, digər tərəfdən isə xalqın təsəvvür dünyasını və estetik dəyərlərini əks etdirir. Beləliklə, hidronimlər yalnız dil quruluşunun bir parçası deyil, həm də xalq yaddaşının daşıyıcısıdır.

Azərbaycan və Özbək dillərində hidronimlər təkcə coğrafi obyektləri adlandırmaqla qalmır, həm də bu xalqların tarixi yaddaşını, yaşayış tərzini və mədəni əlaqələrini əks etdirir. Hidronimlərin tərkibində qədim tayfa adları, dini inanclar, mifoloji təsəvvürlər və ekoloji xüsusiyyətlər geniş şəkildə öz əksini tapır. Bu baxımdan, onların etimoloji təhlili xalqların qədim məskunlaşma və miqrasiya proseslərinə işıq salır.

Azərbaycan dilindəki hidronimlərdə əsasən təbii-coğrafi amillərlə yanaşı, türk, fars və ərəb mənşəli sözlərə də rast gəlinir. Məsələn, “Şirvançay” (fars mənşəli “şir” – aslan), “Araz” (qədim türk etnonimi ilə bağlı) kimi hidronimlər sintez mənşəlidir. Özbək dilində də belə çoxqatlı terminlər mövcuddur: “Amudaryo” (qədim “Oxus” çayının adı), “Sirdaryo” (Sir çayı), burada həm qədim türkcə köklər, həm də antik dövr coğrafiyası ilə əlaqəli adlar mövcuddur.

Fonosemantik baxımdan hər iki dildə hidronimlərin formalaşmasında səs simvolizmi mühüm yer tutur. Məsələn, “arx”, “çay”, “soy”, “ariq” kimi sözlər öz səslənişi ilə suyun axıcılığını, sərinliyini və dinamikasını təsvir edir. Bu cür adlar, insanların təbiət hadisələrini dil vasitəsilə necə qavradıqlarını və adlandırma zamanı hansı akustik təsirlərə üstünlük verdiklərini göstərir.

Toponim sistemində hidronimlərin digər yer adları ilə (oronimlər, oykonimlər, fitonimlər və s.) qarşılıqlı əlaqəsi də diqqətçəkicidir. Hidronimlər çox zaman kənd, şəhər və bölgələrin adı kimi də istifadə olunur. Məsələn, Azərbaycan dilində “Ağsu” həm çayın, həm də rayonun adıdır. Özbəkistanda da “Buxoro arig’i”, “Namangan soy” kimi adlar yaşayış məntəqələrinin formalaşmasında hidronimlərin rolunu göstərir.

Bu iki türk dilində hidronim terminlərinin müqayisəli araşdırılması həm dilin tarixi inkişafını izah etmək, həm də regional coğrafi adlandırmaların sistematik strukturunu ortaya çıxarmaq baxımından faydalıdır. Hidronimlər

coğrafiyanın yaddaşı kimi çıxış edir – xalqın keçmişi, yaşayış məkanları və təbiətə olan münasibəti bu adlar vasitəsilə gələcək nəsillərə ötürülür.

Nəticə: Azərbaycan və özbək dillərinin müqayisəsi fonunda linqvistik təhlilə cəlb etdiyimiz hidronimik termin səciyyəli sözlər göstərir ki, hər iki Qurbıldə tayfa, şəxs, oykonim, oronim kimi adlara artırılaraq xüsusi bir onomastik sistem yaradır və su obyektlərinin adlarını bildirən hidronimlər şəxs, tayfa, kənd, şəhər, dağ, dərə, təpə və s. sözlərlə ifadə olunaraq semantik istiqamətdə həmin obyektlərin təbii xüsusiyyətlərini özlərində inikas etdirir.

Eyni zamanda, bu müqayisəli təhlil, dilin inkişafı və dəyişməsi ilə bağlı əhəmiyyətli məlumatlar verir. Hər iki dilin istifadə etdiyi hidronimik leksikanın təhlili, dilin fonetik və morfoloji dəyişikliklərinin zamanla necə təzahür etdiyini, eləcə də dilin müxtəlif dövrlərdəki inkişafını göstərir. Bu da, bir dilin digərinə necə təsir göstərdiyini və bu təsirin mədəniyyətlərarası mübadilə və dil təcrübəsi ilə necə əlaqəli olduğunu ortaya qoyur. Nəticə olaraq, hidronimik leksikanın tədqiqi yalnız dilçilik sahəsində deyil, həm də etnoqrafiya, tarixi və coğrafi araşdırmalar üçün də dəyərli bir resursdur. Bu cür tədqiqatlar, mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişafına və daha dərinədən başa düşülməsinə yardımçı olur.

Ədəbiyyat

1. Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. - Bakı, "Maarif", 1988.
2. Azərbaycanca-özbəkçə, özbəkçə-azərbaycanca lüğət. - Bakı, 2019, 506 s.
3. Kaşğari M. "Divanü-lüğət-it-türk" II cild. - Bakı, Ozan, 2006.
4. Hüseynli N., Məmmədov Y. Türk dillərinin genologiyası: Şumer və türk leksik paralelləri. -Bakı, "Nağıl evi", 2012.
5. Əkbərzadə şahmar. Qayıt gülüm. -Bakı, "Yazıçı", 1983.
6. Kaşğari M. "Divanü-lüğət-it-türk" IV cild. - Bakı, Ozan, 2006, 752 s.
7. Kaşğari M. "Divanü-lüğət-it-türk" III cild. - Bakı Ozan, 2006, 400 s.
8. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası, "Elm və təhsil". - Bakı, 2011.
9. Əhmədov B. Etimologiya lüğəti (Araşdırmalar, mülahizələr). - Bakı, "Altın" kitab, 2015, 288 s.
10. Ərəb və fars sözləri lüğəti. -Bakı, "Yazıçı", 1988.

MUNDARIJA

Hüseynova Mahirə Nağı qızı. AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK DİLLƏRİNDƏ HİDRONİMİK VAHİDLƏRİN MÜQAYISƏLİ-LİNQVİSTİK TƏHLİLİ	5
Зулпукаров Капар, Талипова Сахида Эргешбаевна. ОБ ОДНОМ ПОДХОДЕ К СРАВНИТЕЛЬНОЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ ПАДЕЖНЫХ СУФФИКСОВ В УЗБЕКСКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ	12
Adilbekova Elmira Seytimovna, Сұлтан Саният Бауыржанқызы. ABAY ESERLERİNDE İDEAL İNSAN: AHLÂK, BILGI VE İRFAN EKSENİNDE İNSAN-I KÂMİL	21
Sulton Tulu. "DADA QO'RQUT KITOBİ"NING YANGI TOPILGAN BURSA QO'LYOZMASI	30
Найманбай Айнұр Рахымбердіқызы. АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ПОЭЗИЯСЫ ЖӘНЕ ШЫҒЫСТЫҚ САРЫН	37
Самситова Луиза Хамзиновна. ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА И ОБРАЗОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ БАШКОРТОСТАН	44
Mirvari İsmayilova Abbas qızı. AZƏRBAYCAN MƏTBƏX MƏDƏNİYYƏTİNİN MİLLİ İDENTİKLİYİ (və yaxud etnokulturoloji səciyyəsi)	52
Mustafa NERKİZ. KAZAK VE ÖZBEK ATASÖZLERİNDEN HAREKETLE KOLEKTİF BİLİNÇ VE BİRLİK KAVRAMI	65
Қ.С.Қалыбаева. ӨЗБЕК ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДЕГІ ОРТАҚ ТАНЫМ: ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ	74
Mavlonova Klaraxon Mahmudovna. MATN TUZILISHINI BELGILOVCHI KOMPONENTLAR TAHLILI	81
Кобыскан Александр Степанович. ЛЕТНИЕ ЛАГЕРЯ КАК ПРОСТРАНСТВО ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ: ОПЫТ БАШКОРТОСТАНА	87
Kambarova Saodat Irkinovna. O'QUVCHILARNING OBRAZLI TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR YONDASHUVLAR	95
I SHU'BA. TURKIY XALQLAR ADABIYOTI VA XALQ OG'ZAKI IJODI MASALALARI	
Ubaydullayeva Rayxon Abdujalil qizi. AHMAD A'ZAMNING "RO'YO YOXUD G'ULISTONGA SAFAR" ASARIDA INTERYER TASVIRI	101
Sayali Safarova. "AZƏRBAYCAN OĞLU ÖZBƏK ŞAİRİ" MAQSUD ŞEYXZADƏ YARADICILIĞINA NƏZƏR	107
Маметова Дильфуза Алимовна, Алтынбекова Ақерке Ерболатқызы. TÜRK HALK GELENEĞİNDE HOCA NASREDDİN: MİZAHIN VE HİKMETİN SİMGESİ	113
Адилбекова Эльмира Сейтимовна, Берікқызы Сая. TÜRK DESTAN ÇALIŞMALARI VE EPIK GELENEKLERİ HAKKINDA BAZI	123

